

ДМИТРО РЕВУЦЬКИЙ. КОМЕНТАРІ ДО БІОГРАФІЇ (ще раз про “міфотворчість” радянських істориків)

Валентина КУЗИК

Звернутися до вивчення доробку українського вченого Дмитра Миколайовича Ревуцького, фундатора нашого Інституту і його колишнього науковця ще на початку 1990-х років мені порадив незабутньої пам'яті відповідальний секретар журналу “Народна творчість та етнографія” Іван Маркович Власенко. Він же й надрукував подані мною матеріали – Виступ Д. Ревуцького на республіканській нараді кобзарів (1939 р.) // НТЕ. – 1991. – № 5; Фольклористична і педагогічна діяльність Д. Ревуцького // НТЕ. – 1995. – № 4–6. Сьогодні сміливо можна стверджувати, що з тих публікацій почалося повернення в нашу культуру доброго імені Д. Ревуцького, зростання громадського інтересу до наукової спадщини затаврованого тоталітарною системою видатного діяча культури й духовного учня М. Лисенка.

5 квітня 2006 виповнюється 125 років від дня народження Дмитра Миколайовича Ревуцького – яскравої постаті в історії української культури першої половини ХХ століття, так званої доби новітнього Українського Відродження. Довгі десятиліття – з початку 1942 до кінця 1980-х – його ім'я намагалися вилучити з національної пам'яті, а його творчу спадщину затавровано мовчанням, коли шанувальники доробку вченого змушені були знищувати титульні сторінки книжок та нотних видань, де зазначалося прізвище автора чи редактора... Навіть визнаний у світі композитор-класик Левко Миколайович Ревуцький – його молодший брат, та видатний український поет-класик Максим Тадейович Рильський – відданий учень, попри увесь свій авторитет та підтримку однодумців, не могли зірвати завісу політичного табу, яке в часи тоталітаризму накинута було навіть на саму згадку про ім'я Дмитра Ревуцького. А коли світова громадськість у 1981 р. за рішенням ЮНЕСКО вшанувала 100-річчя видатного сина України, лише в “далекій” Москві тихцем видали поштовий конверт з портретом, і поготів... Д. Ревуцькому належать видання вокальних творів М. Лисенка з

фундаментальними мистецтвознавчими розвідками та коментарями (1929–1932), праці “Українські народні думи та пісні історичні” (1919), “Живе слово” (1920), “Т. Г. Шевченко і народна пісня” (1939), прекрасно укладені збірки народних пісень “Золоті ключі” (1927–1929), переклади біля 15 лібрето опер, що ставилися в наших оперних театрах, чудові переклади шедеврів світової вокальної лірики (він прекрасно знав іноземні мови, особливо німецьку), численні статті у наукових збірниках та журналах. До того ж він розробив унікальний курс “Історія світової пісні”, який читав у Музично-драматичному інституті ім. М. Лисенка, був чудовим лектором і багато виступав перед громадськістю у концертах і на радіо, що у той час проходили “на живо”. (Про творчу діяльність Д. М. Ревуцького див. передмову до перевидання його книги “Українські думи та пісні історичні” (2002); Вісник Львівського університету, серія “Мистецтвознавство”, вип. 2 (2002). – В. К.)

Дана стаття про вбивство Д. М. Ревуцького, знищення всіх згадок його імені та творчого доробку. Ця трагічна історія ніколи не мала широкого розголосу. Ті, хто паплюжили пам'ять про вченого, – здіймалися вгору по

кар'єрній драбині, а ті, хто знав істину, — змушені були замовкнути на довгі десятиліття...

Після сумнозвісних процесів 1932 р., Дмитра Ревуцького позбавлено роботи в Інституті мистецтвознавства АН УРСР, і він перебивається тимчасовими заробітками та вчителюванням по школах. Однак наприкінці 1938 р. його поновлюють на роботі в Інституті, що очолював тоді відомий російський фольклорист Юрій Матвійович Соколов, який високо цінував знання українського вченого. Дмитро Миколайович бере активну участь у підготовці й проведенні знаменитої Республіканської наради кобзарів у квітні 1939 р., де, крім доповіді, він ще й виконує народні думи та пісні, демонструє давні традиції кобзарського співу. Тішився, що втілюються задумані ще на початку 20-х років разом з Ф. Колессою та К. Квіткою плани по збиранню фольклорних скарбів народу. Свідки того виступу кажуть, що бачили, як по щоках сліпих кобзарів і лірників, учасників наради, текли сльози, як вони наближалися до літнього професора і потискали йому руки, обіймали.

То був останній злет. 3 вересня 1939 р. у Дмитра Миколайовича стався інсульт. Припускаємо, що імпульсом до тяжкої хвороби міг стати той факт, що в нього з робочого столу в Інституті зник рукопис майже повністю готової книги про українських кобзарів — праця багатьох років, останні штрихи до якої були внесені під час згадуваної вже конференції... (Син вченого В. Д. Ревуцький свідчить, що видозмінені й підкореговані тогочасною цензурою матеріали батькового дослідження простежуються в 1956 р. у книзі співробітника Інституту Ф. Лаврова).

Хвороба майже на рік позбавила Д. Ревуцького змоги працювати — паралізувало ноги, відняло мову... А тут ще, для більш "певного нагляду", підселили до його квартири "людину з компетентних органів", присутність якої вкрай дошкуляла вченому¹. Зрештою, не витримавши такої обстановки, Дмитро Миколайович навесні 1941 р. перебирається в будинок, де жив його давній друг — художник Василь Кричевський². Паралізовану людину, всадивши в крісло, з п'ятого поверху долу переносили племінники Євген (син брата Левка Миколайовича) та Ігор Гук (син сестри дружини). А тільки-но

стан здоров'я поліпшився і він зміг сидіти за письмовим столом, вчений повернувся до роботи над своєю великою монографією про М. В. Лисенка, адже наближався 100-річний ювілей класика української музики.

Війна обірвала всі плани. Поспіхом виїхав з родиною Левко Миколайович Ревуцький. І хоча у Дмитра Миколайовича були документи на евакуацію з Києва, але за станом здоров'я він не міг відправитися у далеку й непевну дорогу. Тим більш, навколо тільки й розмов було, що відступ ненадовго — півмісяця, ну, може, місяць...

Наближався трагічний день — вступ ворога в Київ. Наближався й трагічний кінець життя Дмитра Миколайовича Ревуцького. 29 грудня 1941 року об 11-й годині ранку, в уже окупованому ворогом Києві, на квартиру 60-річного професора було вчинено напад. Судовий медексперт Вадим Павловський (всиновлений художником Василем Кричевським) згадує: "Тіло Дмитра Миколайовича лежало у фотелі за письмовим столом, над забризканим кров'ю рукописом про Лисенка. Голова його була пробита вдарами молотка. Убивця вдарив безборонного інваліда по голові тридцять чотири (!) рази і бив би в скаженій люті й далі, коли б від сили ударів не зломилось держалко молотка і голівка його не відлетіла, пробивши внутрішню шибку вікна. Дружину Ревуцького, теж з пробитою молотком головою, проте ще живу, знайшли коло вхідних дверей і вже забрали до лікарні, як я прийшов, але вона вмерла непритомною"³.

У газеті "Нове українське слово" за 31 грудня 1941 р. на останній сторінці читаємо повідомлення міської управи: "1 січня 1942 р. відбудеться панахида по трагічно загиблому етнографу Дмитру Ревуцькому і його дружині. Похорон відбудеться цілком приватно". Мешканці окупованого міста ще з осені зазнали безміру горя й страждань, та новий 1942 рік для них почався похоронним дзвоном: уранці 1 січня в Андріївській церкві відспівували подружжя убієнних Дмитра та Марію Ревуцьких. Був страшний мороз, але багатолюдна сумна процесія пройшла за домовиною від церкви на Княжій горі до Байкового кладовища.

Тільки влітку 1942 р. німці звинуватили в цьому вбивстві групу Володимира Кудряшова, яку заарештували на залізничному вузлі, зреш-

тою приписавши підпільникам всі нерозкриті справи. Окупаційна преса поспішила сповістити: "Вбивство професора Ревуцького та його дружини в листопаді 1941 р. тепер з'ясовано. Вбивці пограбували всі золоті й цінні речі (виділено мною — В. К.), що знаходилися в помешканні" ⁴. Звернімо увагу на два моменти: перший — місяць листопад, другий — пограбування "золотих і цінних речей", що абсолютно не відповідає дійсності. У помешканні не тільки нічого не взяли, але ще й, як хвацький підпис, підкинули шапку-будьонівку старого зразка. Мовляв, знай — хто зробив! Хоча одна "цінна річ" таки зникла: і до сьогодні невідомо, де ж подівся рукопис монографії про М. Лисенка, який він планував видати до 100-річчя композитора і про який сповістив громадськість у своєму інтерв'ю в газеті "Українське слово": "я маю закінчити велику монографію про життя та діяльність Лисенка, з характеристикою й оглядом його творчості... Це велика праця, вона матиме приблизно 10–12 друкованих аркушів" ⁵. Та й В. Павловський говорить про забризканий кров'ю рукопис про Лисенка, який він бачив на столі Дм. Ревуцького... Припускаюся думки, що головним завданням убивці було якраз викрадення й знищення рукопису книжки про М. В. Лисенка, яка за будь-яку ціну — навіть ціну людського життя — не повинна була бути надрукована в окупованому фашистами Києві.

І ще: після трагедії позбирали розкидані на підлозі листки (записані рукою М. Лисенка мелодії пісень "од Ів. Франка") і на одному з них видно відбиток... кирзового чобота червоноармійського зразка (ці аркуші нині зберігаються у фондах Меморіального будинку-музею М. Лисенка в Києві).

Убивство професора приписали членам диверсійної підпільної групи В. Кудряшова,

заарештованим через півроку на Дарницькому залізничному вузлі й закатованих у гестапо. Та я переконана і маю для того підстави: це не могла бути справа рук інтелігентної студентської молоді, яка напевне знала, хто такий Д. М. Ревуцький, а може й слухала його лекції. Тут явно видно почерк спеціально засланого "ліквідатора" НКВС (до того ж садиста), жертвами якого, мабуть, стали й інші діячі української культури та науки, що так часто "зникали" у перші місяці окупації Києва ворогом: літературознавець Нагорний, науковці музею-заповідника "Києво-Печерська Лавра" Михайлов та Черногубов, член підпілля УПА, староста Труханова острова — Рівновський. Листи з погрозою знищення отримував і кінорежисер Кавалеридзе. Зрозуміло, ім'я вбивці ніколи не викажуть, як у свій час оберігали "ліквідатора"-чекіста, який стріляв у Миколу Леонтовича.

Впадає в око дивна синхронність інформації з двох полярно різних (ворожих!) джерел. У радянських протоколах часів війни, підбірку яких опубліковано вже 1963 р., читаємо: "В ноябре 1941 года (виділено мною — В. К.) был уничтожен изменник Родины профессор Ревуцкий, перешедший на

службу к немцам, выступавший в фашистской прессе с клеветой на Советский Союз..." ⁶ Навіть дату перекручено, як і в окупаційній газеті "Нове українське слово" (а може, звідти взято інформацію?).

На щастя, сьогодні ці газети доступні для дослідника, і я опублікувала оті статті "с клеветой": перша — "Український музичний фольклор" (23 жовтня 1941 р.), друга — "Український фольклор і Лисенко" (6 листопада 1941 р. — надрукована в календарний день смерті М. Лисенка) та одне інтерв'ю до 100-річчя М. Лисенка (30 листопада 1941 р. — тобто, коли Д. Ревуцький уже повинен бути вбитим) ⁷. Користуючись закри-

Дмитро Ревуцький — студент Київського Свято-Володимирського університету (1904 р.)

тістю фондів спецархівів, влада створила міфічний образ "ворога народу й запродавця", який упродовж десятиліть "обсмоктувала" у різних ідеологічних виданнях, паплюжачи навіть пам'ять про достойну людину й великого вченого. Та, думаю, верх цинізму — надіслана в січні 1942 р. Левку Миколайовичу Ревуцькому в Ташкент, де він перебував у евакуації, телеграма за підписом М. Хрущова зі співчуттям про загибель його брата в окупованому Києві від рук грабіжників (!).

Щоб переконати читачів у правильності моїх міркувань, дозволю собі процитувати значний фрагмент "історичної" розвідки радянських "міфотворців" про Київське підпілля. Та перед тим мушу попередити — після публікацій 1960-х років академіка М. Т. Рильського на захист доброго імені Дм. Ревуцького, ідеологічні нападки стали дещо обережнішими і "камуфлювали" свої закиди на адресу ніколи й нікому до того невідомого "професора Жревуцького" — більшої неоконирності годі було й вигадати! Ось як ті "історики", дослідники діяльності диверсійної групи київського підпілля часів Вітчизняної війни, очолюваної Володимиром Кудряшовим (до якої входили Г. Левицький, І. Сікорський, Т. Маркус, С. Пащенко, Ф. Ревуцький, О. Горобець), описують операцію по ліквідації вченого:

"Внимание киевских подпольщиков в эти дни привлекала фигура профессора Жревуцького. Предатель регулярно (? — В. К.) выступал в печати с грязными, клеветническими измышлениями о Советской власти, подобострастно пресмыкался перед властями, рьяно призывая киевлян к сотрудничеству с оккупантами. Приговор товарищей, утвержденный подпольным горкомом, привести в исполнение взялись члены диверсионно-подрывного штаба В. Кудряшов и Г. Левицкий.

...Разведка, осуществленная по просьбе Кудряшова женой его шурина, прошла успешно. Подпольщики внимательно изучили расположение комнат, что потом облегчило выполнение задания.

...Полночь. Тревожно замер оккупированный врагом город. Изредка, пугая чуткую тишину, по мостовой гремят подкованные сапоги группы комендантского надзора. Где-то звучит одиночный винтовочный выстрел, за ним автоматная очередь, и снова воцаряется жуткая тишина.

Владимир Кудряшов и Георгий Левицкий осторожно приблизились к дому профессора. Притаились в ожидании охранника... Стремительный прыжок, удар рукояткой пистолета по голове — и вот уже предатель лежит с проломленным черепом. Оттащив часового в сторону, патриоты прислушались. Нигде ни звука... Владимир открыл дверь подъезда, осторожно поднялся по лестнице. Левицкий замер у входа, чтобы на случай опасности успеть предупредить товарища. Где-то далеко с надрывной тоской завывала собака. Георгий чутко стережет тишину, прислушивается к каждому звуку. Замок поддается не без усилий. Скрипит железо, потрескивает дерево... Тише! Владимир, затаив дыхание, берется за ручку двери. Запоры теперь уже не помеха. Решительно идет в сторону, откуда доносится храп... (Пам'ятаймо, що вбивство відбулося об 11 годині ранку! — В. К.)

Утром по городу прокатился слух о том, что профессор Жревуцкий понес заслуженное наказание за свое предательство..."⁸

Дмитро Ревуцький зі студентами в с. Іржавець. (1922 р.). Стоять: 1) Лукера Сидора (похресниця), 3) Петро Горовий (учень). Сидять у центрі: Катерина, Дмитро Миколайович, Марія Алімпіївна (2-а дружина Дмитра Ревуцького), Мавра. Сидять внизу: діти Дмитра Ревуцького — 2-а — Олександра, 3-й — Валеріян.

Яскравішого зразка радянської міфотворчості годі й знайти! А який пафос, яка поетика героїзму..., яка облуда! Дякувати Богові, не сплюндрували могилу.

По війні ім'я Д. М. Ревуцького зникає з культурних обріїв — ніякої згадки у пресі, ніяких посилань на його роботи, а самі книжки вилучають з бібліотек, або відносять у закриті фонди. Якщо вже не вдалося репресувати самого вченого, то репресували його доробок. (Знамениті праці "Українські думи та пісні історичні. 1919 р." збереглося у Києві лише близько 10 примірників.) Подиву гідна боротьба Максима Рильського за чесне ім'я свого вчителя. Він публікує блискучу статтю "Учитель словесності" у газеті "Вечірній Київ" у 1964 р. (1 лютого), подає другу статтю вже у журналі "Огонёк" (не забуваймо, що то був рупор Президії КПРС). Добився М. Рильський, нехай скороченого, але перевидання збірки "Золоті ключі", яке здійснив видатний український музикознавець Микола Гордійчук. У 90-х роках ХХ ст. було надруковано ряд статей про Д. Ревуцького та опубліковано деякі його матеріали. Нарешті численні шанувальники національної історії та українського фольклору зможуть прочитати найвагоміші праці Д. Ревуцького: "Живе слово" (1920), перевидане у Львові 2001 р., та перлину нашої спадщини — "Українські думи та пісні історичні" (1919), перевидану у Києві тоді ж — до відзначення 120-річчя з дня народження вченого. Дочекалася свого часу й публікація лисенкознавчого доробку Дм. Ревуцького "М. Лисенко. Повернення першоджерел" (2003).

Шановний читачу, якщо тобі доведеться бувати на Байковому цвинтарі, не пожалкуй часу, повільно пройди головною алеєю, і

На могилі Д. Ревуцького
(Київ, центральна алея Байкового кладовища, 2001 р.).
Зліва направо: М. Степаненко (композитор, народний артист України), В. Єсіпок (кобзар, голова Спілки кобзарів), В. Кузик (музикознавець), Р. Скорульська (директор музею М. Лисенка), Т. Невінчана (відповідальний секретар НСКУ).

зліва, неподалік від входу, вклонися могилі Дмитра Ревуцького⁹ — вона близько від могили його духовного вчителя, велета української музики Миколи Лисенка та брата, ушлявленого композитора-класика Левка Ревуцького.

¹ Будинок, де тоді жив Д. М. Ревуцький, стоїть ще й нині — це флігель у дворі по вул. І. Франка, 18, одразу зліва від Міністерства культури і туризму.

² Флігель по вул. А. Толстого, № 15, зліва від університету ім. Т. Г. Шевченка; з вулиці цього будинку пам'ятна дошка Ольжичу.

³ Павловський В. Із спогадів про Дмитра Ревуцького // Сучасність (США). — 1981. — № 3—4. — С. 110.

⁴ Нове українське слово. — Київ. — 1942. — 17 лип.

⁵ Українське слово. — 1941. — 30 лист.

⁶ Киевщина в годы Великой Отечественной войны // Сб. документов под ред. П. Т. Тронько. — К., 1963. — С. 235.

⁷ Ці статті я опублікувала в кн.: Д. Ревуцький. М. Лисенко. Повернення першоджерел // К., 2003. — С. 176—180.

⁸ Шпилевич В., Федотюк П. И настанет рассвет. — К., 1982. — С. 61—62.

⁹ Дмитро Миколайович похований разом з дружиною Марією Алімпієвною, що загинула разом з ним від руки напасника.

The impulse for writing this work was the 125th anniversary of the famous Ukrainian folklorist, philologist, interpreter, pedagogue, and the scholar who studied Lysenko's activities, Dmytro Revutsky (the elder brother of the composer L. Revutsky). The article brings to light the events of the last tragic day in the scholar's life — December 29, 1941 — the day when he was assassinated. The falsified documents, which were published by Ukrainian Soviet scholars to conform to the totalitarian regime, are given here. D. Revutsky's good name is rehabilitated in the article.